

9. ЦДАУК. – Ф.442. – Оп.367. – Спр.83.
10. ЦДАУК. – Ф.442. – Оп.538. – Спр.202.
11. Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург) (далі – РДІА). – Ф.20. – Оп.12. – Спр.170.
12. РДІА. – Ф.1281. – Оп.11. – Спр.107.
13. Російська національна бібліотека (далі – РНБ). Відділ рукописів. – F-IV. – №605.
14. Бутенко В.А. Краткий очерк истории русской торговли в связи с историей промышленности. – М., 1910.
15. Гульдман В.К. Подольский адрес-календарь. – Каменец-Подольский, 1895.
16. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України в 1 половині XIX ст. – К., 1954.
17. Дерев'янкін Т.І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – 1 половині XIX ст. Текстильне виробництво. – К., 1960.
18. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-62 гг. – СПб., 1863. – Ч.2.
19. Энциклопедический словарь. Изд. Ф.Бронгауз и И.Ефрон. – СПб., 1902.
20. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). – К., 1999.
21. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. – К., 1959. – Ч. 1; К., 1962. – Ч. 2;
22. Обзор Подольской губернии за 1886 год. – Каменец-Подольский, 1886.
23. Обзор Подольской губернии за 1899 год. – Каменец-Подольский, 1899.
24. Обзор Подольской губернии за 1901 год. – Каменец-Подольский, 1901.
25. Обзор Подольской губернии за 1905 год. – Каменец-Подольский, 1905.

On the basis of analysis of various sources and monographic literature the author examines the state of development of factory-and-works industry in the cities and small towns of Podilska province in XIX – the beginning of XX century. The author comes to a conclusion that during the investigated period the factories and plants of the krai were oriented to the produce processing industry.

Key words: Podilska province, town settlements, factory, plant, industry.

Отримано: 23.03.2008

УДК 371(477.43)«1917-1918»

В. В. Коваль

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УКРАЇНІЗАЦІЇ ШКІЛ ПОДІЛЛЯ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917-1918 рр.

У статті на основі періодичних видань, архівних документів та опублікованих матеріалів розглядаються деякі аспекти українізації шкіл на Поділлі в період революційних подій 1917-1918 рр.

Ключові слова: вчителство, губернське самоврядування, Поділля, курси українознавства, українізація, українська мова, школи.

Події Лютневої революції 1917 р. в Російській імперії та пов'язані з цим демократичні тенденції спричинили в тогочасній Україні реальні сподівання на відродження української мови, створення закладів освіти з наданням їм відповідного національного змісту. Не стало виключенням у цій справі

й Поділля, де з самого початку революції творча енергія свідомого українського громадянства краю була спрямована, у руслі практичного творення нового життя, на розбудову національної за формою і змістом освіти. Висвітлення спроб запровадження українознавчих дисциплін у практику учителів початкових і середніх шкіл Подільської губернії в період визвольних змагань 1917-1919 рр. складає головну проблему даної статті.

Основним джерелом дослідження освітніх процесів в Україні в 1917-1919 рр. по цей час залишаються праці безпосередніх учасників реформування освіти в добу УНР С.П. Постернака [29] та С. Сірополка [35]. Значна увага до українізації шкіл на Поділлі у зазначений період була приділена в мемуарах безпосередньої учасниці згаданих подій О.М. Пашенко-Шульмінської [7,8]. В сучасній українській історіографії спробувала дослідити питання українізації шкіл на Поділлі в період національно-визвольних змагань значна кількість дослідників: Завальнюк О.М. [22,23], Телячий Ю.В. [39], Даниленко В.М. [20], Ротар Н.Ю. [32,32,33], Кукурудзяк М.Г. [25], Собчинська М.М. [36], Сохацька С.І. [37], Баюк М.І. [19], Мельник Е.М. [27], Кушнір Б.М. [26] та ін.

Незважаючи на це, у розкритті теми є чимало невідомих, нез'ясованих моментів. Виходячи з цього, автор поставив за мету на основі матеріалів періодичних видань, архівних документів та опублікованих матеріалів висвітлити деякі аспекти українізації школи в період УНР у подільському регіоні.

Потрібно зазначити, що на території Подільської губернії питання навчання і викладання українською мовою в нижчих і вищих початкових школах стало актуальним ще в часи революції 1905-1907 рр. Згідно деяких повідомлень в цей період навколо питання про запровадження української мови в школах подекуди «... розгорнулася така боротьба, що Синод змушений був дозволити у своїх школах на Поділлі користуватися рідною для учнів мовою, а світська шкільна адміністрація – вивчати українську мову в деяких приватних гімназіях Кам'янець-Подільська, Одеси й Умані». Але цей дозвіл так і залишився на папері, бо одночасно з ним було надіслано суворий наказ: учителів української мови в школи не приймати, українських підручників не купувати [30, с. 316].

Після Лютневої революції 1917 р. діячі культури Поділля не стали чекати вказівок зверху стосовно українізації шкіл регіону – вони, проявивши ініціативу, прагнули внести свою частку праці у цю велику справу. Вже на 20 березня 1917 р. у м. Вінниці були заплановані збори Подільського губернського земства, які, згідно з віяннями нового часу, були поповнені «демократичним елементом» в основному з селян та учителів. Із м. Кам'янець-Подільського на це зібрання виїхала делегація з трьох осіб: Подільське товариство «Просвіта» в ній представляв юрист В. Приходько, Кам'янецьку повітову управу – вчителька О. Пашенко та від учительства Кам'янецького повіту був присутнім вчитель М. Пашенко [7, арк. 8].

Губернське земське зібрання розпочало свою роботу 21 березня 1917 р. На його першому засіданні, порушуючи всі традиції земського зібрання, слово попросив В.К. Приходько, піднявши питання про негайну українізацію шкіл Поділля. Він же обґрунтував це питання з історичної та юридичної сторони. Олімпіада Пашенко роз'яснила його з педагогічних засад, при

цьому додавши, що «... вчительство Кам'янецького повіту розпочало явочним порядком в своїх школах навчання на українській мові». А Михайло Пащенко із досвіду власної піввікової педагогічної практики «змалював сізифову працю» навчання учителем українських дітей не на рідній мові. Так кам'янецька делегація внесла на розгляд Подільського губернського земства проект постанови, в якому пропонувалося «негайно приступити до українізації шкіл по цілому Поділлі».

Під тиском селян та учителів голова зібрання камергер Александрович змушений був поставити це питання на голосування. Рішення було одностайним і в протоколі зібрання Подільського губернського земства від 21 березня 1917 р. було прийнято постанову: «негайно розпочати навчання в школах Поділля на українській мові» [7, арк.10-11].

На урядовому рівні питання впровадження українознавчих дисциплін в школах Київської шкільної округи, до складу якої входили і навчальні заклади Поділля, розглядається лише 28 березня 1917 р. Невдовзі з цього приводу перший міністр освіти Тимчасового уряду О.А. Мануйлов видає розпорядження стосовно українських шкіл, яке зводиться до таких основних положень:

1) «В народних школах заводиться наука українською мовою при забезпеченні прав національних меншостей; московська мова стає обов'язковим предметом навчання від другого року науки;

2) в учительських семінаріях і інститутах України заводиться наука української мови, літератури, історії і географії;

3) у вищих школах заснуються кафедри української мови, літератури, історії і права» [34, с.410].

На професійному рівні і в більш конкретній постановці питань розглядалася проблема українізації системи народної освіти на Першому Всеукраїнському учительському з'їзді, який відбувся 5-6 квітня 1917 р. в Києві [38, с.185]. Цей з'їзд визначив позицію українських учителів щодо стану народної освіти в Україні та перспектив її розвитку в умовах революційної перебудови суспільства. Згідно резолюцій цього з'їзду Генеральним секретаріатом освіти УНР, який утворився 17 червня 1917 р. [20, с.22], було вироблено елементарну українську термінологію з різних ділянок науки, український правопис, складено навчальні плани і підручники для українських шкіл, в усіх школах було введено штатну посаду вчителя української мови та літератури, запроваджувалася навчальна дисципліна «Українознавство», для вчителів різних шкіл організувалися українознавчі курси [25, с.33]. Тільки влітку 1917 р., як зазначає безпосередній учасник цих подій С. Постернак, «... була організована за допомогою місцевих самоврядувань ціла низка, до сотні, літніх вчительських курсів, через які й було переведено кілька десятків тисяч вчителів» [29, с.19].

У червні 1917 р. такі інструкторські курси проходили в Києві. В їх роботі брали участь педагоги-делегати повітових і губернських з'їздів, зібрань (усього близько 30 чол.). З лекціями перед присутніми виступали М.С. та О.С. Грушевський, С.Ф. Русова, В.П. Науменко, Ф.П. Сушицький, О.О. Левицький. Слухачі знайомилися з курсом історії України, української мови,

граматики, з українською математичною термінологією та ін. Крім сільських і міських учителів, учасниками курсів були священники, директори, інспектори шкіл. За твердженням Г. Ващенко, «піднесення на курсах було надзвичайне». В кінці червня 1917 р. підготовлені слухачі роз'їхалися в якості лекторів по всій території України [22, с.37-38]. Такі ж курси українознавства відбувалися і в інших регіонах, зокрема в Гайсинському повіті на Поділлі [2, арк.5], а також в містах Вінниці та Умані [1, арк.38зв.]. Вони сприяли активізації проведення шкільної реформи, виступали, незважаючи на свою короткотривалість, реальним рушійним засобом українізації освіти [22, с.38].

Проте не всі верстви населення України з радістю та піднесенням зустрічали ідею дерусифікації шкіл. На Поділлі, зокрема в м. Кам'янці-Подільському, теж існували серед громадянства та учителів сили, які вороже сприймали українізацію школи. За свідченням активної учасниці національно-визвольних змагань, голови Шкільної ради Кам'янецького повіту, заступника голови кам'янецької «Просвіти» О.М. Пащенко [37, с.141], склад учителів Кам'янець-Подільської російської класичної гімназії «... в більшості, починаючи від директора, вороже поставився до акції українізації навчання; дозволяли собі книси, злобні вибрики, зневаження навіть перед учнями, дітьми українців. Твердили, що «никакого украинского языка не было, нет и не будет...». Таке становище грозило затягнутися надовго, оскільки прогресивно налаштовані українські сили в Кам'янці в цей час були «замало і заслабо підготовлені» для того, щоб вступити в боротьбу з вищезгаданими «заядлими ворогами українського слова». У зв'язку з цим більш простішим варіантом вирішення цієї ситуації місцеві діячі освіти вважали відкриття окремої української середньої школи, а не українізацію існуючої гімназії [7, арк.12].

Досить певними, стосовно українізації, були також погляди голови Подільського губернського самоврядування Александрова, який навіть не хотів «... підписувати докладів відділу народної освіти через те, що вони були написані народною українською мовою... Один такий доклад Александров був підписав, але потім, роздумавши, закреслив свій підпис» [14, с.2].

Але вражаючими в цей час були успіхи Подільського губернського самоврядування щодо забезпечення учителів шкіл українськими книжками. Вже влітку 1917 р. в Кам'янці-Подільському було створено комісію по складанню підручників – «від букваря до літературних читанок та збірників класичних творів». Подільське губернське земство розгорнуло в Кам'янці широку роботу по видавництву підручників, книжок не лише для потреб навчальних закладів Поділля, а й прилягаючих до нього територій, де було встановлено владу УНР. З цією метою було реквізовано губернську типографію і до станків стали «не тільки фахові робітники, але й всі охочі допомогти в цій народній потребі» [7, арк.12]. Видавничу справу було розвинуто до такої міри, що було забезпечено книгами не лише Поділля, а й поза його межами [37, с.143].

Олімпіада Пащенко так оцінювала це досягнення: «Це було зроблено чудо! Нехай не залишилося й половини того багатства, нехай більшість книжок пізніше було замінено, все ж наслідки цієї праці земства нехай залишаться в пам'яті поколінь, бо зробили величезний здвиг національної свідомості українського народу» [7, арк.66-67].

Упродовж серпня 1917 р. по всьому Поділлі відбулися повітові учительські з'їзди. Першочерговим питанням на них, як, наприклад, на з'їзді учителів Брацлавського повіту, було питання практичних засобів українізації шкіл [3, арк.73].

29-31 серпня 1917 р. у Вінниці відбувся черговий Подільський губернський з'їзд представників учительських повітових спілок, товариств і земських повітових управ, який було присвячено біжучим питанням організації учительства та українізації шкіл на Поділлі. На цьому з'їзді було вироблено і прийнято статут Подільської Учительської спілки та прийнято постанову про її приєднання до Всеукраїнської Учительської Спілки [5, арк.79]. В справі проведення українізації подільських шкіл було прийнято низку резолюцій і побажань, здебільшого практичного характеру. Потрібно зазначити, що ці резолюції та побажання подільського губернського з'їзду делегатів повітових учительських спілок і представників земських управ лягли в основу циркулярних об'явок Генерального секретаріату освіти [4, арк.12].

Участь подільського вчительства у процесі українізації шкіл краю в 1917 р. не обмежувалася лише рекомендаціями і з'їздами. Про це свідчить лист губернського комісара по народній освіті В.К. Приходька Генеральному секретареві освіти І. Стешенку від 25 серпня 1917 р. В ньому, зокрема, повідомляється, що «... заходами гуртка педагогів і українців м. Вінниці на чолі з учителем міської гімназії Озерянським і учителем учительської семінарії Ю. Щирицею з початком біжучого шкільного року закладається українська гімназія в складі підготовчого і перших трьох класів» [5, арк.78]. На утримання цієї гімназії впродовж року, згідно обрахунків, потрібно було 25 тис. крб., при безплатному приміщенні, яке передбачалося. На утворення цієї гімназії згодилися дати гроші такі місцеві українські організації, як «Товариство оптових закупок» – 10 тис. крб. та «Подільський Кредитовий Союз» – 5 тис. крб. Певну суму мали надати губернське та міське самоврядування, але на той час їх власний фінансовий стан був «дуже лихий». Ініціатори утворення української гімназії в Вінниці сподівалися і на фінансову допомогу зі сторони УЦР в розмірі 5 тис. крб., з приводу чого В.К. Приходько і звернувся до Генерального секретаря освіти, характеризуючи заходи по утворенню нової гімназії на Поділлі як «цілком серйозні», і зазначаючи, що «люди, що розпочинають це діло, заслуговують на повне довір'я» [5, арк.78].

За свідченням О. Пашенко, станом на 1 вересня 1917 р. «по всіх повітах Поділля запрацювала початкова і вища початкова школа на українській мові» [7, арк.12].

За архівними даними в 1917 р. в Подільській губернії було українізовано і взято на державне утримання 37 нижчих початкових шкіл. Їх розподіл по окремих повітах був таким: Балтський – 2, Брацлавський – 3, Гайсинський – 2, Кам'янець-Подільський – 3, Летичівський – 4, Могилівський – 7, Ново-Ушицький – 2, Ольгопільський – 2, Проскурівський – 2, Хотинський – 1, Ямпільський – 2 [36, с.120-121].

Також є свідчення, що в 1917 р. на Поділлі було українізовано 34 вищі початкові школи, що складало майже 92 % всіх ВПШ регіону [22, с.95].

Вищі початкові школи на Поділлі масово почали українізовуватися тільки наприкінці 1917-1918 учбового року, що пояснюється зосередженіс-

тю їх в містах, де вжиток української мови був обмежений. А що ж стосується середніх шкіл, то «там і на початку 1918-1919 учбового року нічого не було зроблено в напрямку викладань навчальних дисциплін українською мовою» [31, с.378-379].

Головними перешкодами на шляху створення української школи на Поділлі в цей час, на думку дослідниці Н.Ю. Ротар, були такі обставини: «обмаль відповідних підручників, особисте негативне ставлення до цієї справи деяких вчителів та вплив більшовицької хвилі, яка відіграла стримуючу роль у процесі переходу до рідної мови навчання» [31, с.379].

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського процес творення української національної школи загальмувався. Під тиском антиукраїнських опозиційних сил гетьманське МНО, «щоб уникнути конфліктів» фактично припинило роботу по українізації російських шкіл і вихід з ситуації бачило тільки у заснуванні нових українських шкіл [28, т. 2, с.50].

Проте, на цей час в освітній діяльності уряду гетьмана П. Скоропадського були й свої досягнення. Особлива увага приділялася підготовці вчителів початкової школи, яку вважали основою національної освітньої системи [31, с.323].

Вже 14-16 травня 1918 р. в м. Вінниці відбулася нарада представників народних та шкільних управ по справах освіти, скликана Подільською губернською народною управою [9, арк.1]. Першим питанням, яке стояло на порядку денному цього зібрання, було впорядкування літніх курсів українознавства для учителів народних шкіл.

Зазначалося, що для їх успішного функціонування Вінницька повітова рада асигнувала лише 5000 карб., сподіваючись на більш значне фінансування курсів з боку губернської управи та Міністерства народної освіти. Але, крім цього, Вінницьке повітове самоврядування виділило також «на місячне удержання кожного вчителя 150 карб.» [9, арк.1].

Гайсинська повітова народна рада виділила на проведення курсів 5000 карб., Брацлавська – 30000 карб., Кам'янецька – 28000 карб., з уточненням, що цю суму «можна буде одержати тоді, коли в державній скарбниці будуть грошові знаки». Могилівське самоврядування мало намір виділити, при наявності коштів, 35000 карб. на курси і ще окремо по 100 карб. допомоги кожному вчителю. Також не було на даний момент коштів в Ушицькій повітовій народній управі, яка планувала виділити 30000 карб. на проведення літніх педагогічних курсів, та в Летичівській повітовій народній раді, що мала дати на курси 15000 карб. та «не більше 60 карб. допомоги» слухачам курсів, хоч було зрозумілим, що ця сума «ніяк не забезпечує тих видатків, які будуть витрачені учителями» [9, арк.1-2].

У зв'язку з неможливістю улаштування курсів окремо по повітах було вирішено упорядкувати їх, щоб охопити всю територію Поділля по групах, а саме:

- «1 група – Кам'янець і Ушиця – в Кам'янці;
- 2 група – Могилів і Ямпіль – в Могилеві;
- 3 група – Вінниця і Літин – в Вінниці;
- 4 група – Проскурів і Летичів – в Проскуріві;
- 5 група – Гайсин і Брацлав – в Тульчині;

- 6 група – Балта;
- 7 група – Ольгопіль» [9, арк.4].

Більш детально питання влаштування літніх курсів для учителів обговорювалося на засіданнях повітових народних управ [15, с.2]. Так Літинська повітова народна управа офіційно звернулася до Вінницького повітового самоврядування із зверненням, в якому зазначалося, що «... не маючи можливості безпосередньо виконати організаційні дії в справі влаштування в м. Вінниці учительських курсів для 150 вчителів Літинського повіту, Літинська повітова земська управа звертається з проханням до Вінницької управи не відмовити взяти на себе турботу про літинських учителів (приміщення, продукти та ін.)» [16, с.1]. Зі своєї сторони, Літинська управа, по мірі можливості, обіцяла доставити для курсів певну кількість продуктів харчування і негайно асигнувати на влаштування курсів необхідну суму Вінницькій земській управі [16, с.1].

В урочистій обстановці відбулося відкриття 15 червня 1918 р. українських курсів для народних вчителів Вінницького, Летичівського і Літинського повітів у Вінниці. Перед початком їх відкриття була відслужена протоієреєм місцевого собору О.А. Станіславським молебень, після чого було виголошено привітальні промови. На урочистому відкритті курсів були присутні члени президії Вінницької повітової училищної ради, міський голова Вінниці і члени управи, представники губернської управи та управ Вінницького, Літинського та Летичівського повітів, губернський комісар освіти, представники місцевих навчальних закладів [18, с.2].

Літні учительські курси для учителів Вінницького, Літинського і Летичівського повітів Подільської губернії, що відкрилися у м. Вінниці 15 червня, проводили свою працю по 21 липня 1918 р. Протягом цього проміжку часу 8 досвідчених лекторів проводили заняття з 300 слухачами. На цих курсах були зроблені зміни в міністерському розкладі лекцій – за побажанням слухачів до нього було добавлено ще співи і методику шкільних співів. Також слухачами курсів було висловлено побажання, щоб у розклад занять, на наступні курси, був внесений такий предмет як «сільське господарство». Крім лекційних занять відбулися також практичні вправи, зокрема по українській мові, якими керував лектор Пелех, а проводили їх «окремі слухачі по його вибору із більш здатних» [6, арк.18-19]. На проведення цих курсів було витрачено 76739 карб. 95 коп., з них 39739 карб. 95 коп. асигнувала на їх проведення Подільська губернська управа. 300 слухачів курсів отримали міністерську допомогу в розмірі 100 карб., зі сторони місцевого самоврядування їм було надано для проживання інтернат, а також харчування: «рано кожному слухачеві, а також ввечері, давалися чай, хліб; в день обід із двох блюд, а по святах – із трьох» [6, арк.20].

З 22 липня по 1 вересня на Поділлі мала відкритися друга черга курсів у таких населених пунктах:

- 1) м. Кам'янці-Подільському (для учителів Кам'янецького, Проскурівського і Новоушицького повітів);
- 2) м. Ольгополі (для учителів Ольгопільського і Балтського повітів);
- 3) м. Могилеві-Подільському (для педагогів Могилівського і Ямпільського повітів) [10, с.2].

Програма цих курсів включала в себе вивчення наступних предметів:

1) Українська мова:	Правопис	5 год.
	Граматика	15 год.
	Методика	15 год.
	Практичне навчання	35 год.
2) Письменство		25 год.
3) Історія України		25 год.
4) Географія		15 год.
5) Арифметика (методика і термінологія)		15 год.
6) Огляд сільського господарства		12 год.
7) Школознавство і принципи нової школи		10 год.
8) Діловодство		5 год.

Разом 177 год. [10, с. 2].

Згідно повідомлень періодичних видань, 6 серпня 1918 р. в Кам'янці-Подільському розпочалися курси українознавства для учителів Проскурівського, Ушицького і Кам'янецького повітів [13, с.3; 11, с.2].

По ухваленому Міністерством освіти планові організації літніх учительських курсів мали відбутися такі курси і в Могилеві-Подільському для вчителів Могилівського і Ямпільського повітів. Більшу частину коштів на впорядкування цих курсів надало Міністерство освіти, частину Подільське губернське земство, решту Могилівське і Ямпільське повітові самоврядування.

Для їх проведення було створено навіть столову, інтернат і бібліотеку. Мали розпочатися ці курси 23 липня 1918 р., але через страйк залізничників початок курсів було перенесено на 31 липня, а тим часом, 24 липня було усунуто з посади весь виборний склад Могилів-Подільської повітової народної управи, на котру було покладено організувати все необхідне для курсів. Нові члени управи на чолі з Скоробогач-Бугуцьким, призначені по рекомендації «Союзу хліборобів» місцевим старостою Рафальським, трохи інакше подивилися на справу курсів, через що останні не були відкриті ще й 13 серпня 1918 р., не зважаючи на те, що до Могилева-Подільського поприбували призначені Міністерством освіти лектори і з'їхалися учителі-курсисти [12, с.4].

Не знаючи достовірно, якими міркуваннями керувалась Могилівська повітова управа, гальмуючи відкриття курсів, учителі разом з лекторами звернулися з цього приводу до управи з офіційним запитом, чи будуть курси, чи ні. При негативній відповіді передбачалося просити Міністерство освіти негайно запропонувати управі передати всі гроші, які були дані в її розпорядження на організацію курсів, місцевому товариству «Просвіта», котре згодилось продовжувати припинену справу курсів.

На цей офіційний запит Могилів-Подільська управа листом повідомила представника Міністерства народної освіти та мистецтва лектора Сиротенка, що вона «не зрікається відчинити курси і не зрікалася раніше», але коли саме ці курси розпочнуть свою роботу не проінформувала. Тоді ті учителі, які вже прибули на курси, разом з радою повітової вчительської спілки, представником від повітової шкільної ради і представником губернського земства, вирішили негайно повідомити решту вчителів, щоб вони при-

бували на курси і «відчинити їх під керуванням «Просвіти» негайно, бо незабаром настає час, коли вчителям потрібно бути в своїх школах і розпочинати навчання дітей» [12, с.4]. Лише після цих дій літні учительські курси в Могилеві-Подільському розпочали свою роботу.

З невеликим запізненням розпочалися в липні 1918 р. учительські курси в Балті. За свідченням лектора цих курсів Івана Филипчача, який читав на них історію українського письменства, на курси прибуло 260 учителів. На цих курсах певні проблеми були з лекторами, добір яких у Балті, за свідченням очевидця, був «...нужденний, зложений переважно з придніпрянців, які думали по-російськи, в голові толкували це на українське, з чого виходила нараз «чепуха» так, що слухачі нудилися і виходили з читаних лекцій» [40, с. 84].

Також влітку 1918 р. представники учительства Поділля направлялися, згідно рішень шкільних рад, на інші педагогічні курси, які відбувалися в Києві. Так, рішенням виконавчого комітету шкільної ради при губернській управі, на курси дошкільного виховання в Київ в червні 1918 р. були відражені вчительки Браїлівської школи Іващенко і Н. Химич [17, с.1].

Потрібно зазначити, що, крім проведення курсів, Подільським губернським самоврядуванням було затверджено на 1918-1919 навчальний рік власний план занять початкової школи. Зокрема, управа рекомендувала учителям використовувати українські підручники: І. Огієнка «Українська грамати́ка», С. Русової «Початкова географія», І. Коваленка «Оповідання з української історії для початкової школи». Рекомендувалося також використовувати активні методи навчання: екскурсії, спостереження, практичні та лабораторні роботи. Навчальний план, розроблений Подільським земством, свідчить, що воно правильно розуміло завдання нової школи. Це підтверджується включенням до навчального плану рідної мови, пропедевтичних курсів українознавства, географії та історії України. Разом з тим у початковій школі, на думку управи, повинна була вивчатися у 3-4 класах і російська мова [21, с.40].

У результаті клопіткої праці у 1918 р. на Поділлі було українізовано значну кількість шкіл. Зокрема, в Кам'янецькому повіті було українізовано 111 початкових шкіл, у Проскурівському – 14 [21, с.38]. Також з 15 серпня 1918 р. були введені предмети українознавства і у Вінницькому учительському інституті [24, с.33], який мав готувати кваліфіковані учительські кадри для шкіл регіону.

Отже, в результаті активної співпраці міністерств освіти, органів губернського самоврядування та громадськості краю протягом 1917-1918 рр. на Поділлі було досягнуто значних успіхів у будівництві нової української національної школи.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.28.
2. ЦДАВО України. – Ф.2581. – Оп.1. – Спр.16.
3. ЦДАВО України. – Ф.2581. – Оп.1. – Спр.17.
4. ЦДАВО України. – Ф.2581. – Оп.1. – Спр.23.
5. ЦДАВО України. – Ф.2581. – Оп.1. – Спр.24.
6. ЦДАВО України. – Ф.2582. – Оп.1. – Спр.65.

7. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва (далі – ЦДАМЛМ). – Ф.39. – Оп.1. – Спр.12.
8. ЦДАМЛМ. – Ф. 39. – Оп.1. – Спр.13.
9. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф.260. – Оп.1. – Спр.38.
10. Відродження. – 1918. – 17 (4) липня. – Ч. 88.
11. Відродження. – 1918. – 8 серпня (26) липня. – Ч. 107.
12. Відродження. – 1918. – 24 (11) серпня. – Ч. 120.
13. Нова Рада. – 1918. – 8 серпня (26 липня). – № 135.
14. Нове Слово. – 1918. – 15 Березоля. – Ч. 6.
15. Слово Подоліи. – 1918. – 30 мая. – № 13.
16. Слово Подоліи. – 1918. – 2 іюня. – № 16.
17. Слово Подоліи. – 1918. – 4 іюня. – № 17.
18. Слово Подоліи. – 1918. – 18 іюня. – № 28.
19. Баюк М.І. Культура і освіта на Поділлі в 1917-1920 рр. // Історія України. Мало-відомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 1996.
20. Даниленко В.М., Завальнюк О.М., Телячий Ю.В. Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917-1920): з хроніки подій. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 264 с.
21. Дровозюк Л.М. Земства і народна освіта на Правобережній Україні у 1904-1920 рр. – Вінниця, 1997.
22. Завальнюк О.М., Телячий Ю.В. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920 рр.). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 212 с.
23. Завальнюк О.М. Українізація культурного життя подільських міст та міського самоврядування // Тези Міжнародної науково-практичної конференції. – Рівне, 1993. – С. 84-86.
24. Кравчук О. Здійснення національно-культурної політики гетьманату на Поділлі в 1918 р. // Вінниччина: історія і сучасність. – Вінниця, 2002. – С. 33.
25. Кукурудзяк М.Г., Собчинська М.М. З історії національної школи і педагогічної думки в УНР. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. – 176 с.
26. Кушнір Б.М., Завальнюк О.М. Українізація культурно-освітнього життя на Хмельниччині в 1917-1920 роках // Культура Поділля: історія і сучасність. Матеріали II науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький, 1993. – С. 291-294.
27. Мельник Е.М. Кам'янець-Подільська жіноча гімназія С.О. Славутинської (1901-1921 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових статей. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 127-138.
28. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 2. – С. 500.
29. Постернак С. З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. – К., 1920. – 127 с.
30. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Редколегія: М.Д. Ярмаченко, Н.П. Калиниченко, С.У. Гончаренко. – К., 1991.
31. Ротар Н.Ю. Діяльність Подільського губернського комісаріату з народної освіти (1917-1919 рр.) // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. Ч. 1. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 9-11 вересня 1994 р. м. Кам'янець-Подільський. – Хмельницький, 1994. – С. 378-380.
32. Ротар Н.Ю. Національна початкова освіта як соціально-політичний ідеал в Україні у 1917-1920 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т. 6 (8). – С. 318-328.

33. Рогар Ю. Педагогічна освіта в роки перших українських урядів (1917-1919 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 1996. – С. 22-32.
34. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – К., 1993.
35. Сірополок С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
36. Собчинська М.М. Розвиток початкової освіти на Поділлі (1917-1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 1998. – С. 119-126.
37. Сохацька Є. На варті українства: Статті з літературознавчого та культурологічного доробку / До 30-річчя науково-педагогічної діяльності. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2004. – 380 с.
38. Ступарик Б.Н. Національна школа: витоки, становлення. – К., 1998. – С. 185.
39. Телячий Ю.В. Діяльність комісії по проведенню шкільної реформи в період Директорії (1918-1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т. 4(6). – С. 288-294.
40. Филипчак І. Учителські курси українознавства на В. Україні в році 1918 // Учитель: Пед.-наук. зб. – Львів, 1925. – Т. 1.

Some aspects of the Ukrainian language introduction into educational process at Podilya region during revolutionary events of 1917-1918 are considered in the article. The material is based on periodicals, archives documents and published data.

Key words: teachers, province authorities, Podilya, courses of Ukrainian studies, the Ukrainian language, schools.

Отримано: 15.04.2008

УДК 908(477.43)«19»

В. О. Савчук

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ 20-х РОКІВ ХХ ст.

У статті розкривається діяльність інтелігенції м. Кам'янець-Подільського, її ініціативи у розробці національно-культурних програм регіону.

Ключові слова: державна програма, історико-краєзнавчий рух, репресії, наукові установи, зарубіжні дослідники, національно-культурний розвиток, реабілітація.

У консолідації економічних, соціальних, політичних, культурно-освітніх чинників в умовах розбудови незалежної Української держави виключно велика роль належить інтелігенції. Вона відіграє інтегруючу роль в суспільстві, продукує оригінальні ідеї у подоланні соціально-економічних труднощів, пропонує суспільству соціальні, економічні, культурні орієнтири і пріоритети. З огляду на це роль інтелігенції ще більш посилюватиметься в майбутньому. Особлива роль належить регіональній еліті, роль якої, як засвідчує нинішня практика виростає. Саме вона ініціює, організовує реалізацію комплексу проблем розвитку регіонів.